

Cultuurhistorische waardestelling

Behouden Haven 1-3 Zaandam

Noor Mens architectuurhistoricus

Cultuurhistorische waardestelling

Behouden Haven 1-3, Zaandam

Noor Mens architectuurhistoricus

Colofon

Dit rapport is tot stand gekomen in opdracht van de gemeente
Zaandstad, afdeling Projectmanagement
Contactpersoon: [REDACTED]

De opnamen van het complex vonden plaats op 21 november
2023
De foto's zijn tenzij anders vermeld van de auteur

Projectgegevens:

Object: Verzorgingshuis Saenden
Opdrachtgever: Saenden
Architecten: [REDACTED] en [REDACTED]
Abma+Dirks+Partners/Architectengroep NSL
Datering: 1964-1966 / 1992-1994 / 2002-2004

Adresgegevens:

Behouden Haven 1-3 Zaandam

Foto omslag: [REDACTED] / Archief Zaandstad

NM

Noor Mens architectuurhistoricus

[REDACTED]
Eelkemastraat 40
9723 ZW Groningen
[REDACTED]@noormens.nl
www.noormens.nl

Groningen, december 2023

Inhoudsopgave

Inleiding	7
1 Stedenbouwkundige situatie en transformatie van het gebied	9
2 Architectonische ontwikkeling van het zorgcentrum	19
3 Typologie van het verzorgingshuis	29
4 De architect: Abma + Dirks + Partners en projectarchitect Luuk Naarding	33
5 Beschrijving van het gebouw en de context	35
6 Waardering	47
7 Advies	49
Geraadpleegde bronnen	51

Inleiding

Dit rapport is het resultaat van een onderzoek naar de Behouden Haven 1-3 en omgeving in Zaanstad in opdracht van de gemeente Zaanstad. De Behouden Haven maakt onderdeel van plannen Centrum-West die in voorbereiding zijn. Deze plannen behelzen sloop van het woonzorgcentrum van De Zorgcirkel, locatie Saenden en nieuwbouw op de locatie. Het gebied heeft nu niet de gewenste uitstraling. Er is leegstand, het verpleeghuis Saenden van De Zorgcirkel is verouderd en er is behoefte aan meer groen in het gebied. Gemeente Zaanstad heeft een intentieovereenkomst gesloten met De Zorgcirkel voor nieuwbouw op de Behouden Haven in Zaanstad. Samen willen ze de mogelijkheden onderzoeken voor gezamenlijke nieuwbouw: basisschool en verpleeghuis Saenden in één gebouw. Vooraf aan de uitvoering van deze plannen wil de gemeente echter weten welke cultuurhistorische waarden de locatie heeft. Daarbij werd een aantal vragen nadrukkelijk gesteld. Waar is de historische structuur nog herkenbaar? Zijn er nog historische paden en linten zichtbaar? En wat zijn de cultuurhistorische waarden van het gebouw en de tuin?

De locatie is getoetst aan de landelijk vastgestelde criteria om gebouwen op cultuurhistorische wijze te waarderen, zoals geformuleerd in de publicatie *Eenheid en verscheidenheid* (2014) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek* (2009) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

De waarden zijn:

- cultuurhistorische waarden
- stedenbouwkundige en ensemblewaarden
- architectonische waarden

Deze waarden worden getoetst aan de criteria gaafheid en zeldzaamheid.

Tevens is gekeken naar de waarden van het groen – de tuinhistorische waarden – in de directe omgeving van het gebouw.

In dit rapport komen achtereenvolgens aan de orde: de stedenbouwkundige situatie en de transformatie van het gebied, de architectonische ontwikkeling, de typologie van het verzorgingshuis, de architect, de beschrijving van het gebouw en de context en de waardering van het gebouw binnen de bestaande context. Het rapport wordt afgesloten met een advies.

De opname van het gebouw vond plaats op 21 november 2023. Vanwege privacy van de bewoners kon binnen nauwelijks worden gefotografeerd en waren niet alle afdelingen en vertrekken toegankelijk.

Ligging van het gebouw aan de Behouden Haven (Kadaster BAG viewer)

Ligging van het gebouw, gezien vanuit het noorden (Google Earth)

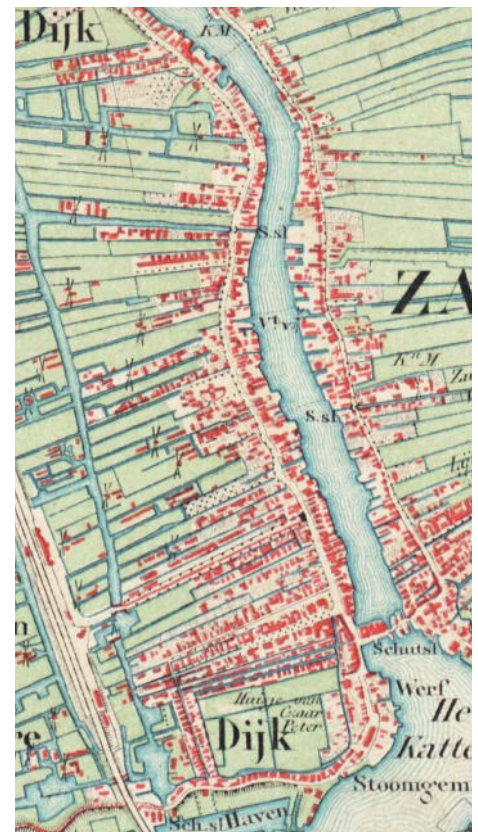
Ligging van het gebouw, gezien vanuit het zuiden (Google Earth)

1 Stedenbouwkundige situatie en transformatie van het gebied

Het gebied Behouden Haven en omgeving maakt onderdeel uit van Zaandam-West en vormt het noordelijk deel van het centrum van Zaandam. Het wordt begrensd door de Klokbaai aan de noordkant, Westzijde aan de oostkant, de Vaartkade aan de westkant en de Botenmakersstraat aan de zuidkant. Het gebied kent een lange ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis.

Ruimtelijke ontwikkeling Zaandam

In de tiende en elfde eeuw werd het gebied aan weerszijden van de Zaan in het huidige Zaandam geschikt gemaakt voor bewoning. Hiertoe moest het drassige gebied worden ontwaterd. Ontginners groeven hiervoor haaks op de veenstromen sloten. Daardoor ontstonden lange, rechthoekige stukken land. De eerste bebouwing in dit gebied ontstond aan de dijk langs de Zaan. De oevers daarvan liggen net iets hoger dan het veenlandschap eromheen. De bebouwing nestelde zich als een slinger langs de rivier. In het veld achter de bebouwing kwamen molens die bereikt konden worden via paden vanaf de dijk. Om de steeds groeiende bevolking te kunnen huisvesten werden ook langs deze molenpaden huizen bebouwd. Hierdoor ontstond een kamstructuur, die nog duidelijk zichtbaar is op topografische kaarten van de negentiende en twintigste eeuw, zoals bijvoorbeeld te zien is op de kaart van 1895 (hiernaast afgebeeld).

Uitsnede topografische kaart, 1895 (Archief Zaanstad)

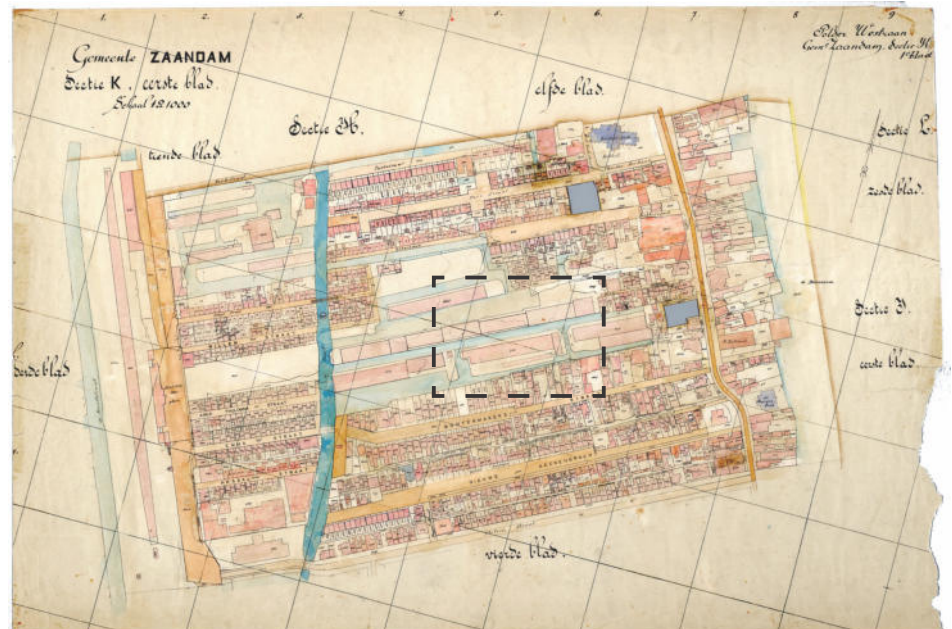
Uitsnede kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Zaandam sectie F genaamd Zuider Polder westzijde, eerste blad (RCE)

Gebied van de huidige Behouden Haven en omgeving

Ook in het gebied van de huidige Behouden Haven stond een molen – de Nieuwe Jager – die bereikt kon worden via een pad – het Jagerspad. De molen de Nieuwe Jager (een zaagmolen) was in 1720 gebouwd en verdween in 1872, toen de toenmalige eigenaar, de firma Corver, begon met de modernisering van het bedrijf. Cornelis Corver liet na het verdwijnen van de molen op zijn erf een kleine stoomzagerij bouwen. In 1895 werd de stoomzagerij verkocht aan de firma J. Dekker uit Westzaan. De zagerij die al enkele jaren buiten gebruik was, werd niet meer in gebruik genomen als houtzagerij; de loodsen werden alleen nog gebruikt voor de opslag van hout. In 1897 verwierf Dekker de stoomzagerij “de Veldlust”, die iets te noordwesten van de Nieuwe Jager was gelegen en ging met die zagerij verder. De Nieuwe Jager was verouderd en te klein geworden en Dekker besloot in 1898 om deze te laten slopen. Het water, erf en de loodsen van de zagerij werden bij de Veldlust getrokken.

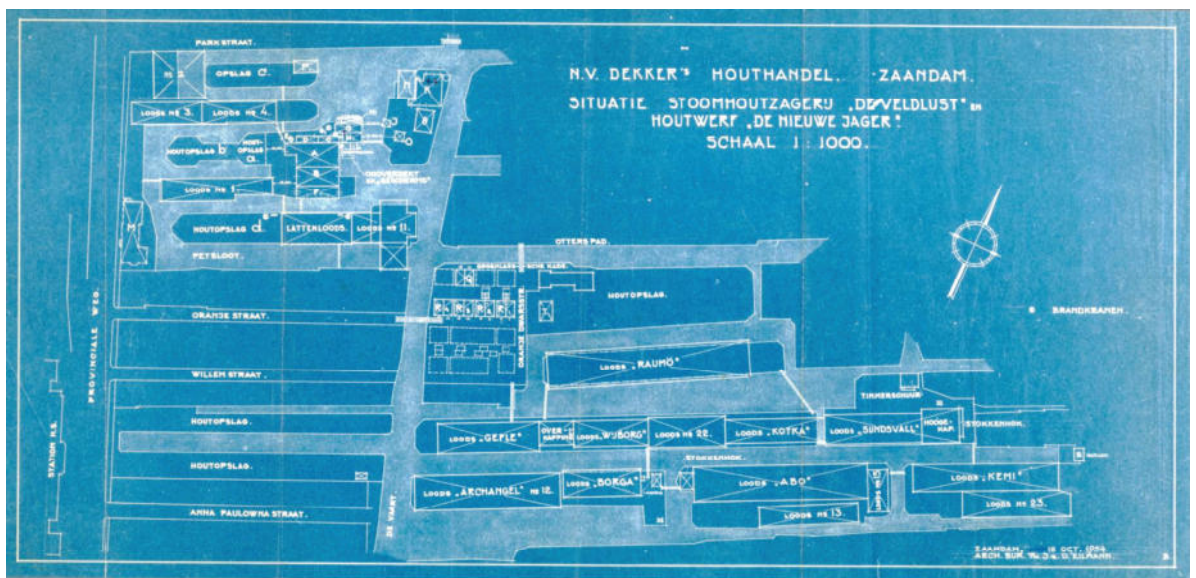
Iets ten noorden van het Jagerspad bevindt zich nog een pad: het Dokter Roggertspad dat het gebied van de firma Dekker ontsloot. Dit is voor een deel nog aanwezig.

Zowel de noordelijke – de Klokbaai – als de zuidelijke begrenzing van het gebied – de Botenmakersstraat – betreffen oude wegstructuren. Op de plek van de Klokbaai bevonden zich het Otterspad en het Bakkerspad. De Botenmakersstraat heette eerder Botenmakerspad en Molenpad en voordien ook Voogtenpad. De al in de zeventiende eeuw voorkomende naam 'Molenpad' hing

Kadasterkaart Polder Westzaan gemeente Zaandam, sectie K, eerste blad, 1895-1905 (Archief Zaanstad)

samen met de molen De Ruyter. Die stond tegenover de plek waar het pad op de Lagedijk uitkwam (de tegenwoordige Westzijde). De naamswijziging tot Botersmakersstraat vond in de negentiende eeuw plaats. De molen werd aangekocht door de gemeente en vervolgens gesloopt om plaats te maken voor de HBS aan de Westzijde.

Situatie van de stoomzagerij Veldlust en houtwerf De Nieuwe Jager van N.V. Dekker's houthandel, 1954 (Archief Zaanstad).

Stoomzagerij en houtloodsen van de firma J. Dekker, 1910 (Archief Zaanstad)

Uitbreidingsplan Groenland

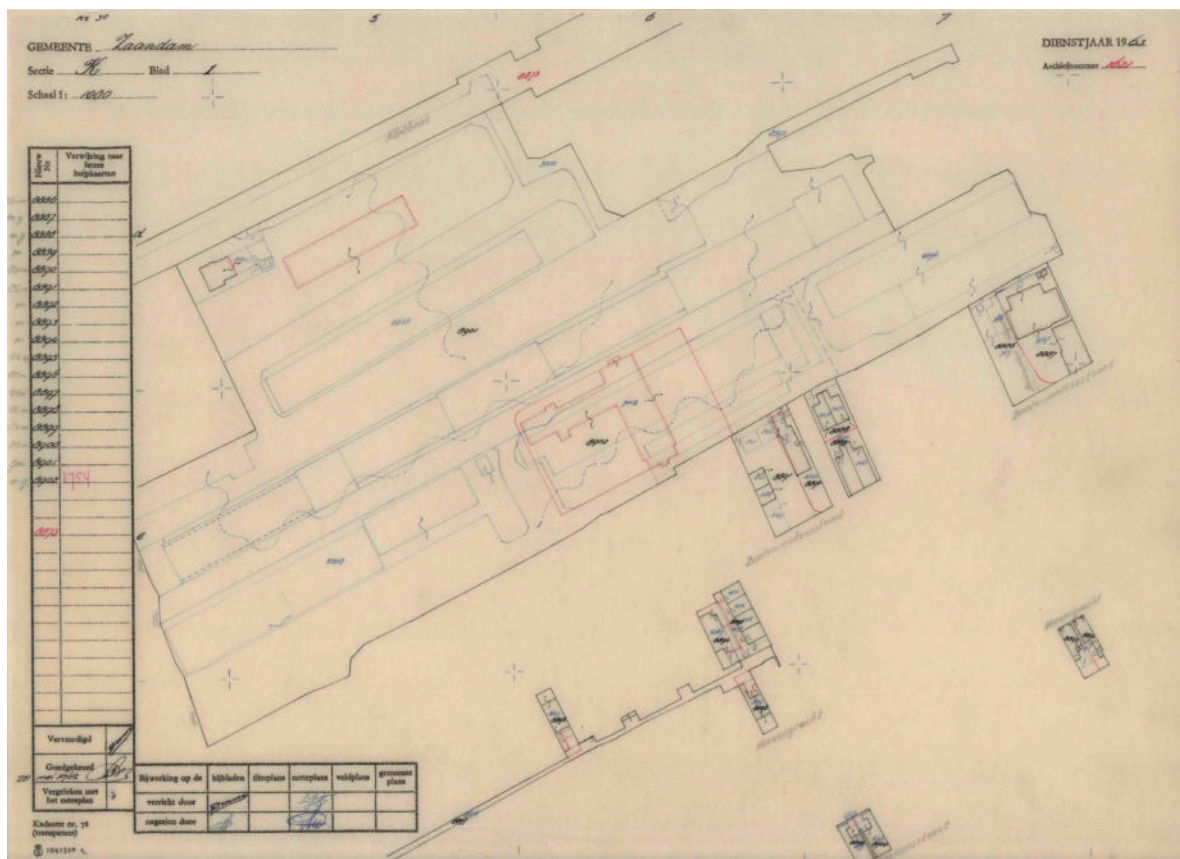
Nadat in 1956 tot liquidatie van de houtzagerij van Dekker was overgegaan kocht de gemeente de terreinen aan. Het voormalige terrein werd anderhalve meter opgehoogd en voor de opspuiting werd over de Westzijde een persleiding geplaatst die via het Jagerspad het terrein bereikte. Door de aankoop van de terreinen waren er onverwachte mogelijkheden ontstaan op een locatie in het centrum van Zaandam. Voor het gebied werd het uitbreidingsplan Groenland (1958) opgesteld. Het wordt begrensd door de Vaart, de Botenmakersstraat, de Westzijde en de Tuinstraat. De naam Groenland verwijst naar de houtzaagmolen de Groenlandse Visserij die in het gebied stond. De naam Groenlandse Visserij verwees op zijn beurt naar de walvisvaart. Ook de namen Klokbaai, Statenhoek en Groenlandstraat, onderdeel van het Groenlandplan, verwijzen naar de walvisvaart.

Er was plaats voor ruim 300 woningen in een vrij hoge dichtheid. De woningen werden ondergebracht in hoge flats – destijds de hoogste die in Zaandam werden gerealiseerd. Het plan voorzag verder in veel groen (ongeveer 10.000 m²), onder andere in de vorm van een vergroting van het Volkspark. Verder was ruimte beschikbaar voor twee bejaardencentra met een capaciteit van ongeveer 400 bewoners. Deze werden beide gerealiseerd: de bejaardentehuizen Groenland en Saenden.

Het uitbreidingsplan Groenland werd enkele malen herzien. Het plan van 26 maart 1959 voorzag behalve in de bouw van de twee bejaardentehuizen in winkels en in de bouw van één flat van drie woonlagen, drie flats met elk zeven woonlagen en één flat met twaalf woonlagen, allen met een onderverdieping.

In 1968 werd het plan wederom herzien. Op dat moment

waren de beide bejaardentehuizen en de portiekflat met drie woonlagen gebouwd. De herziening voorzag in de vervanging van de vier nog niet gerealiseerde woongebouwen voor drie flats met elk acht woonlagen en een onderverdieping. Het aantal woningen verminderde hierdoor met vijftig. De ontwikkeling van winkelvestigingen had in de hand gewerkt dat de winkels die oorspronkelijk in het plan waren geprojecteerd, niet meer werden opgenomen. In plaats daarvan werd het groene plein, in het midden van het plan, vergroot.

Kadstrale hulpskaart met in blauw de kadastrale grenzen van de afgebroken gebouwen van N.V. Dekker's houthandel in zwart de bestaande kadastrale grenzen en in rood de nieuwe grenzen van Huize Groenland met kadastraalnummer 8902 (was: 7112), dienstjaar 1963 (opmeting 1962) (Kadaster)

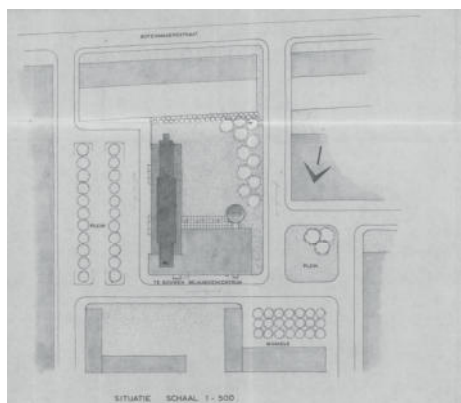

Foto links: bejaardentehuis Huize Groenland met op de voorgrond een braakliggend stuk grond waar-
op bejaardentehuis Saenden werd gebouwd (Archief Zaanstad)

Onder: hulpkaarten 1754 en 1756, beide dienstjaar 1970. Op hulpkaart 1754 (links) zijn als nieuw
aangegeven de flats en een uitbreiding van Huize Groenland; in aansluiting hierop (rechts) hulp-
kaart 1756 met in rood aangegeven bejaardentehuis Saenden met de begrenzing van het perceel
(kadstraal nummer 9042). In blauw de afgebroken bebouwing. Kadastraal nummer 9330 is het
Dokter Roggertspad (Kadaster)

Bejaardentehuis Saenden (Archief Zaanstad)

Situatie bejaardentehuis Saenden (Archief Zaanstad)

Bestemmingsplan Groenland, Partiele herziening II, 1966 (Gemeente Zaanstad, semistatisch archief)

Bebouwing van het gebied

Bouw Bejaardentehuis Groenland

In 1960-61 werd in opdracht van Stichting Patrimonium op kadastraal perceel K 7112 (later 8902) bejaardentehuis Groenland gebouwd. Het ontwerp was van de Zaanse architect [REDACTED]. De locatie was op de plek van de oude loodsen van de firma Dekker die in de jaren vijftig waren afgebroken, aan Nova Zembla.

Bejaardentehuis Saenden

Vlak ernaast werd bejaardentehuis Saenden gerealiseerd (1964-1966). Het gebouw, naar ontwerp van [REDACTED], werd op 12 januari 1967 door oud-president Dr. Willem Drees geopend.

Woningbouw

In de jaren zestig werden een portiekflat van drie woonlagen en drie galerijflats van acht verdiepingen gebouwd aan de Klokbaai, Statenhoek en Groenland. Het waren de eerste naoorlogse hoogbouwflats in Zaandam. Ze werden ontworpen door Van Vreeswijk en Van Noortwijk. In 1990 werden tegenover verzorgingshuis Saenden geschakelde rijwoningen gebouwd.

Nieuwbouw verzorgingshuis Saenden

In de jaren negentig was het verzorgingshuis Saenden verouderd en voldeed het niet meer aan de eisen van de tijd. In de tuin van het gebouw aan de Behouden Haven werd naar ontwerp van Abma + Dirks + Partners een nieuw gebouw gerealiseerd. Daarna werd het oude

gebouw grotendeels afgebroken. Alleen de oude kapel bleef behouden.

In 2004 werd het verzorgingshuis uitgebreid met een laagbouw.

Complex aanleunwoningen 't Fluytschip

In 1990 is Huize Groenland vanwege uitbreiding en vernieuwingen verhuisd naar 't Kalf. Het oude gebouw werd afgebroken en op de locatie werd een nieuw gebouw met woningen gebouwd (oplevering 1995) door de Zaanammer woningbouwvereniging ZVH.

Wooncomplex 't Fluytschip werden door middel van een loopbrug verbonden met de nieuwbouw van verzorgingshuis Saenden. Deze werd op 6 december 1997 geopend.

Zicht op flat Statenhoek met links zorgcentrum Saenden en rechts de geschakelde woningen uit 1990 (Foto [REDACTED] / Archief Zaanstad)

Aanleunwoningen 't Fluytschip (Foto [REDACTED] / Archief Zaanstad)

Behouden Haven en omgeving, 1979 (Archief Zaanstad)

en bejaardentehuis Saenden(Archief Zaanstad)

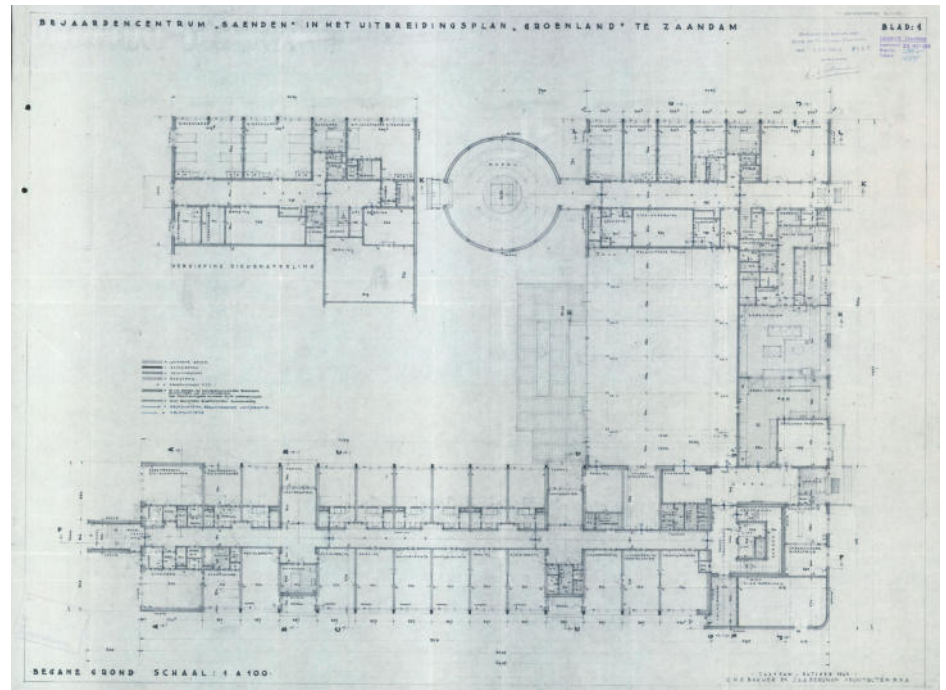
2 Architectonische ontwikkeling van het zorgcentrum

R.K. bejaardenhuis Saenden (1964-1966)

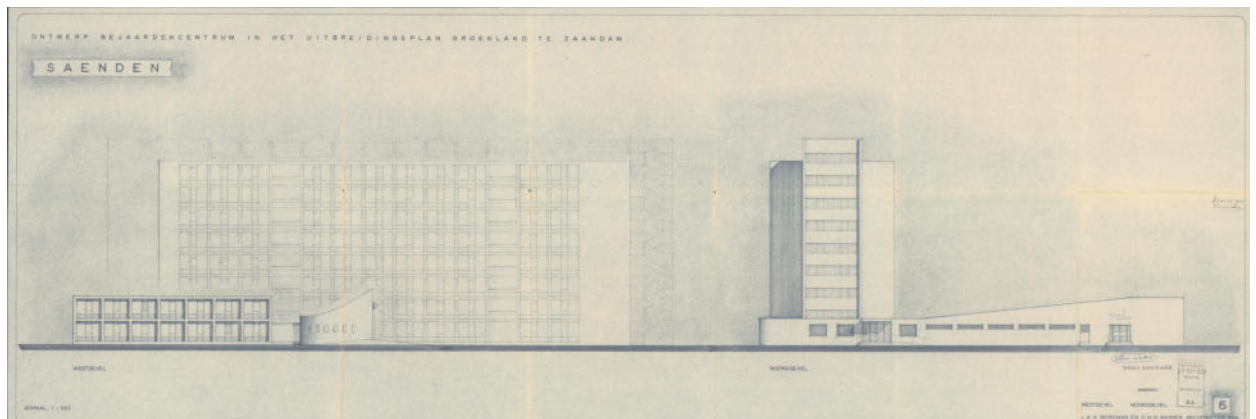
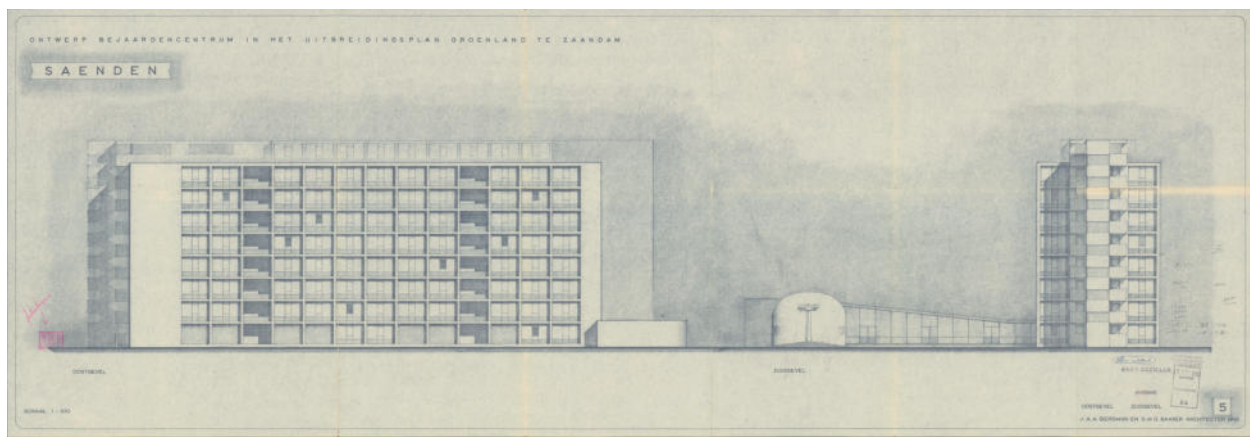
Op de locatie van het huidige zorgcentrum werd begin jaren zestig een bejaardentehuis gerealiseerd binnen het uitbreidingsplan Groenland. Het werd ontworpen door [REDACTED] en [REDACTED] de vergunning dateert van 4 juni 1964.

Het tehuis, dat in de jaren negentig grotendeels werd afgebroken en vervangen voor nieuwbouw, bestond uit een hoogbouwgedeelte van een begane grond en zeven verdiepingen en een laagbouwgedeelte. Het hoogbouwgedeelte bevatte 128 eenpersoonskamers, 12 grote eenpersoonskamers, 13 twee persoonskamers en 1 twee persoons woonruimte met zit- slaapkamer. Op elke verdieping kwam één badkamer. Het laagbouwgedeelte bevatte een keukenafdeling, een recreatiezaal, zaal een ziekenafdeling met 15 bedden, etc.

Het katholieke bejaardentehuis kreeg een eigen kapel. Deze is nog steeds aanwezig. Het betreft een moderne, ronde kapel met glas-in-loodramen. De Brabantse kunstenaar [REDACTED] vervaardigde het glas-in-loodraam in de kapel en een keramiek, die aan de buitenzijde is aangebracht onder het raam van de kapel. Zowel raam als keramiek stellen Christus voor.

[REDACTED] en [REDACTED] bejaardentehuis Saenden, plattegrond begane grond, 1963 (Archief Zaanstad)

en bejaardentehuis Saenden, geveltekeningen (Archief Zaanstad)

Nieuwbouw Saenden, jaren negentig

In de jaren tachtig was het gebouw verouderd en voldeed het niet meer aan de eisen van een verzorgingshuis. De kamers waren te klein en hadden niet de benodigde voorzieningen. Van nieuwbouw kwam het nog niet meteen. In de jaren erna ontstond geleidelijk leegstand. In het kader van bezuinigingen moesten de tehuizen in de Zaanstreek samen ongeveer 300 bedden inleveren. Door de wens van nieuwbouw te koppelen aan inkrimping van 70 bedden, waardoor het een substantiële bijdrage leverde aan de bezuinigingsoperatie, kreeg Saenden toestemming voor nieuwbouw.

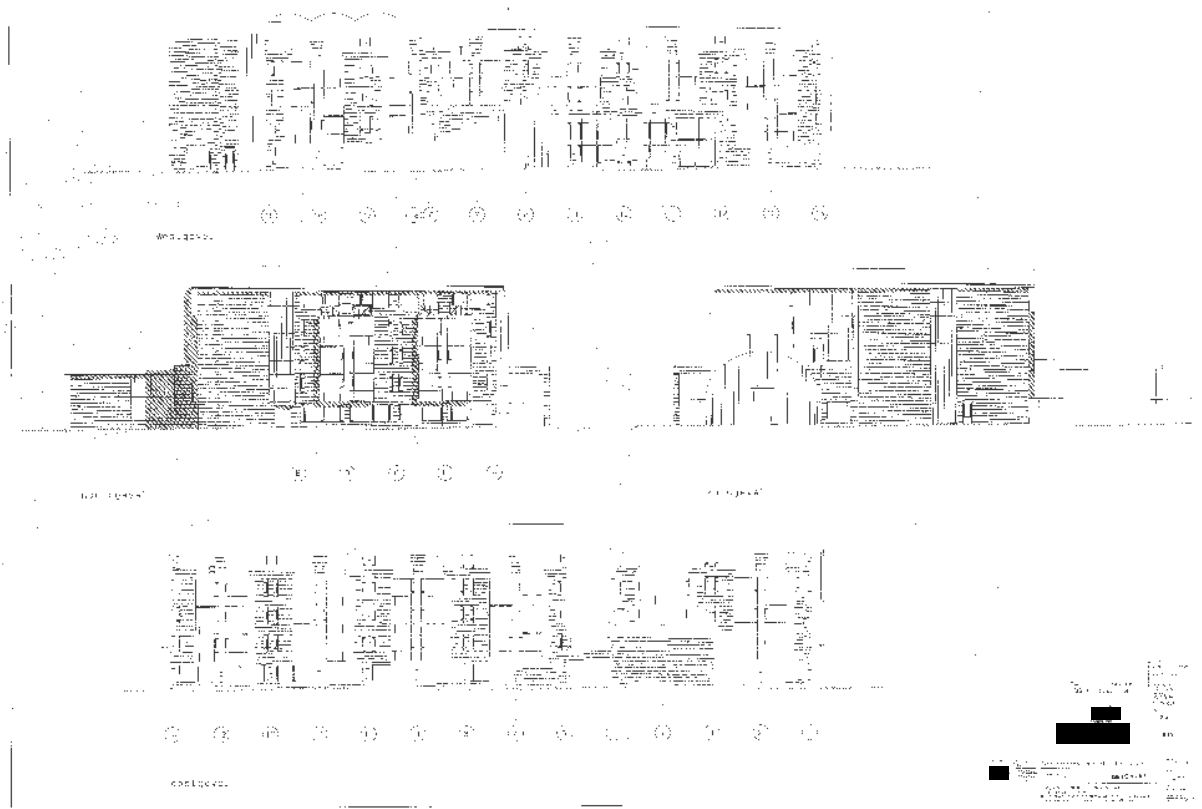
In de tuin van het gebouw aan de Behouden Haven werd op nauwelijks een meter afstand van het oude gebouw een nieuw gebouw gerealiseerd. Eerst werd een deel van de oudbouw gesloopt: een recreatiezaal, ziekenafdeling en de keuken. Op het trottoir werden een noodzaal en keuken ingericht. De rest van de oudbouw bleef tijdens de realisatie van het nieuwe gebouw staan. Nadat in september 1992 het gebouw was aanbesteed, werd op 19 februari 1993 de eerste paal geslagen door de directeur van Saenden en de voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Bejaardenoornden. In 1994 werd het gebouw opgeleverd. In januari 1995 was de verhuizing achter de rug en kon worden begonnen met de afbraak van het oude gebouw. Alleen de oude kapel bleef behouden.

Het ontwerp van de nieuwbouw was van Abma + Dirks + Partners; projectarchitect Luuk Naarding – een van de parterers van het bureau. De woningen en de overige faciliteiten zijn gesitueerd rond een wintertuin – een dorpspleinachtige constructie. Dit is een overdekte vide in het hart van het gebouw met een dak dat ook geopend

kan worden. De ruimte fungeert als ontmoetingsplek voor bewoners, personeel, bezoekers en wijkbewoners. Op de begane grond zijn de vertrekken voor de verschillende voorzieningen als receptie, doktersruimte, restaurant, keuken, kantoren en dergelijke. Op de verdiepingen bevinden zich de woningen.

Kort na de opening vertelde Luuk Naarding het een en ander over de ideeën achter zijn ontwerp. In de eerste plaats had hij rekening moeten houden met de veranderinge bewoners in zorgcentra. Vergeleken met de bejaarden-tehuizen van de jaren vijftig en zestig waren de bewoners ouder, minder mobiel, vaak afhankelijk van rolstoel of rollator en kwamen nog maar weinig buiten. Dat was de reden om een ruime ‘binnentuin’ te creëren. ‘Het is het plein, compleet met terras en vijver dat alle functies met elkaar verbindt. De woningen aan de binnentuin liggen aan galerijen, die door middel van de zeer zichtbaar in de tuin geplaatste lift met glazen wanden en een trappenhuis vanuit de tuin toegankelijk zijn. De hoofdentree en de receptie zijn hier, er is een winkel in de tuin, de recreatiezaal kan alleen via de binnentuin worden bereikt...’. Behalve dat er in de binnentuin altijd iets te zien en te beleven is, worden de bewoners tevens gestimuleerd om uit de kamer te komen.

Ten opzichte van het oorspronkelijke ontwerp moest een aantal elementen worden versoerd ten gevolge van bezuinigingen. Belangrijke wijzigingen betroffen het dakoverstek, dat veel kleiner was geworden dan de bedoeling was en ook de erkers waren kleiner geworden. De gangen waren smaller dan aanvankelijk gepland en de situering van de keuken was in plaats van aan de oostzijde van het gebouw op de plaats van het oude Saenden, in het gebouw zelf terecht gekomen.

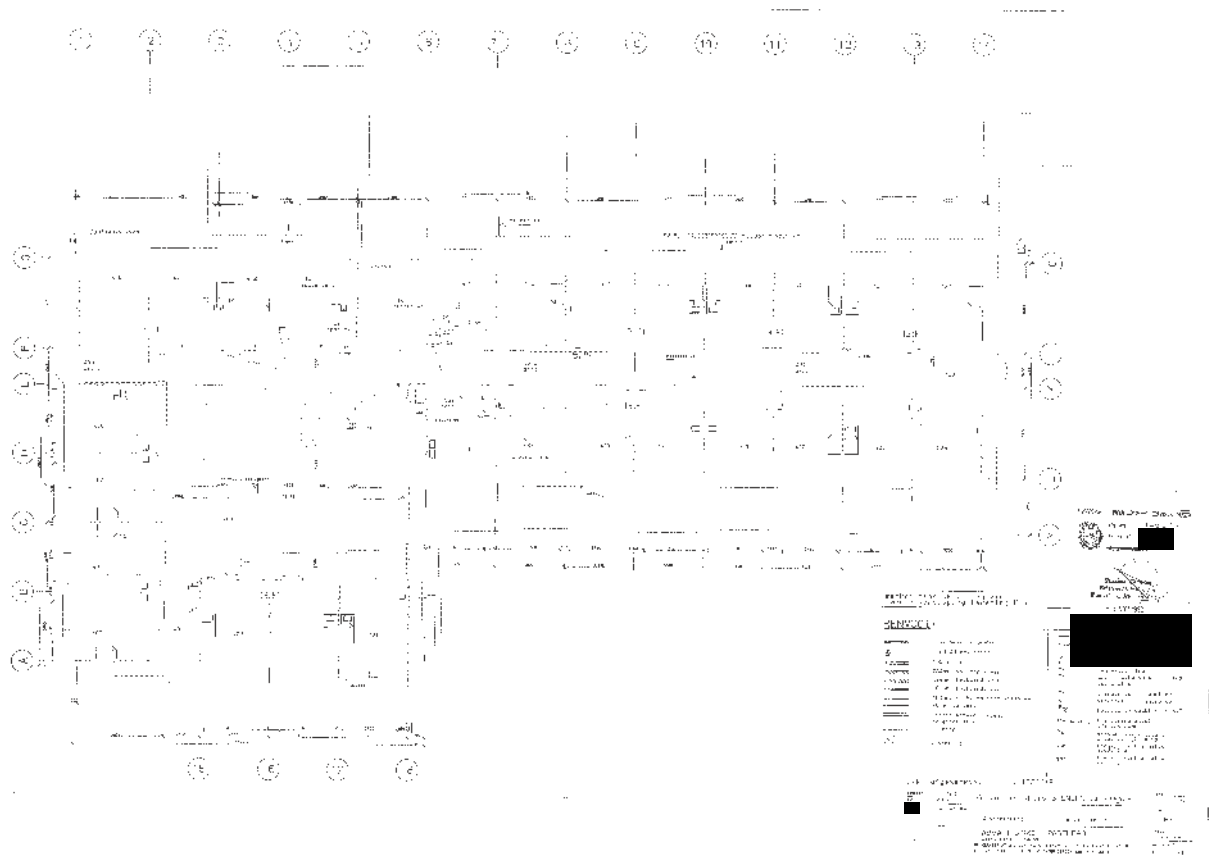

Abma + Dirks + Partners Architectuur + Planning, geveltekeningen verzorgingshuis Saenden, 1992 (Gemeente Zaanstad)

Abma + Dirks + Partners Architectuur + Planning, doorsneden verzorgingshuis Saenden, 1992 (Gemeente Zaanstad)

Abma + Dirks + Partners Architectuur + Planning, plattegrond vierde verdieping verzorgingshuis Saenden, 1992 (Gemeente Zaanstad)

Verzorgingshuis Saenden, vlak na oplevering (*Stedenbouw*)

Verzorgingshuis Saenden (Foto [redacted] / Archief Zaanstad)

Uitbreiding 2004

Met de uitbreiding van de activiteiten van Saenden werd een uitbreiding van het gebouw steeds urgenter. Al kort na de bouw van het nieuwe Saenden werd erover gesproken om een aanbouw te maken op het vrijgekomen terrein van het oude gebouw. Er waren te weinig personeelskamers en de ruimte voor fysiotherapie en de pedicure was onvoldoende. De plannen moesten regelmatig worden bijgesteld wegens het ontbreken van voldoende financiering.

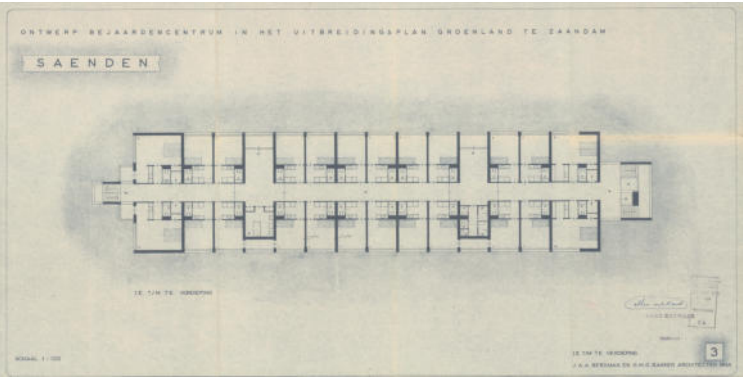
Het gebouw kreeg aan de oostzijde een uitbreiding van één bouwlaag. Het ontwerp was wederom van [REDACTED]

[REDACTED] die samen met [REDACTED] en [REDACTED] de directie voerde van Architectengroep NSL.

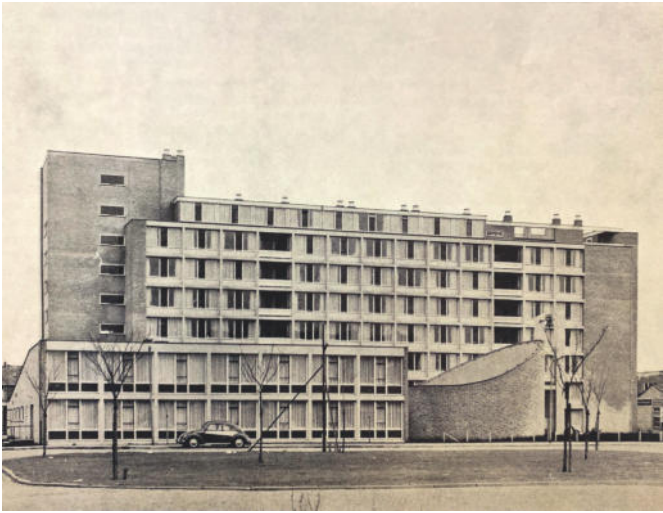
De kapel is nog in gebruik als stiltecentrum en voor verschillende activiteiten en cursussen. Sinds 2020 is de kapel officieel aan de R.K. eredienst onttrokken. Alle religieuze voorwerpen zijn na de laatste dienst uit de kapel verwijderd.

Architectengroep NSL, uitbreiding aan de oostzijde, 2004

en C bejaardentehuis Saenden, plattegrond 1e t/m 7e verdieping (Archief Zaanstad)

en bejaardentehuis Saenden (Kontakt. Huisorgaan voor het Bejaarden-centrum "Saenden")

3 Typologie van het verzorgingshuis

Bejaardentehuizen, jaren vijftig en zestig

In de jaren zestig kwam midden in Zaandam een terrein vrij doordat de industrie – een houtzagerij die er ruim tweehonderd jaar was gevestigd – verdween. Daardoor ontstonden mogelijkheden dit gebied, dat inmiddels door bebouwing was ingesloten, te ontwikkelen. De centrale ligging maakte de locatie bij uitstek geschikt voor publieke voorzieningen. Bejaarden- en pensiontehuizen behoren daartoe. De vestiging van twee van deze instellingen vlak bij elkaar komt echter zelden voor en is alleen te verklaren door voordelen van de centrale ligging, en door de voor Nederland in deze jaren zo kenmerkende verzuiling: Groenland, een typisch bejaardenoord was protestants, Saenden, als pensiontehuis gebouwd was Rooms-Katholiek. In het begin van de jaren zestig was het ondenkbaar de krachten te bundelen en samen één complex te betrekken. De architectonische signatuur van beide gebouwen is enigszins verschillend, maar typologisch gezien horen ze tot dezelfde familie: de woningen (één- en tweepersoonskamers voor alleenstaanden en echtparen) hebben minimale afmetingen en beschikken soms zelfs niet eens over een eigen badkamer, maar deze minimale afmetingen worden deels gecompenseerd door gemeenschappelijke voorzieningen als eet- en recreatiezalen. Het klassieke bejaarden- of verzorgingstehuis bood huishoudelijke hulp en beperkte medische ondersteuning van zieke bewoners; na de grootschalige

introductie van verpleeghuizen werden bewoners die meer medische zorg nodig hadden daar ondergebracht. De combinatie van wonen en zorg werd als één ondeelbaar pakket aangeboden: wonen en zorg waren in financiële en ruimtelijke zin aan elkaar gekoppeld. Daarnaast kende het stelsel van de ouderenzorg de zogenaamde ‘zelfstandige’ bejaardenwoning, die was toegesneden op de (veronderstelde) behoeften van ouderen (gelijkvloers, liefst geen drempels), maar geen koppeling met de zorg hadden.

Na het vertrek van Groenland en de sloop-nieuwbouw van Saenden verdween de oorspronkelijke, opmerkelijke concentratie van twee tehuizen met een eigen ideologische signatuur, representatief voor de razendsnelle opbouw van een stelsel van ouderenhuisvesting en -zorg in de jaren van de wederopbouw. Het enige dat daarvan nog rest is de kapel die bij Saenden hoorde en als een los element naast het woongebouw was opgericht.

Jaren zeventig

De twee tehuizen in het centrum van Zaandam, Groenland en Saenden, representeren de eerste fase van de grootschalige ouderenhuisvesting in naoorlogs Nederland. In de jaren zeventig ging dit stelsel op de helling. Er werd een begin gemaakt met het substitutiebeleid: om de kosten beheersbaar te houden werd aan opname in verzorgingstehuizen steeds hogere eisen gesteld. Wie er niet voor in aanmerking kwam werd naar ‘zelfstandige’

Zorgcentrum Saenden verbonden met de woningen van 't Fluytschip door middel van een loopbrug (foto [REDACTED] / Archief Zaanstad)

woningen verwezen, maar liever nog naar de reguliere, niet speciaal voor ouderen ontworpen woningen. De bewindvoerders van Saenden speelden in op het substitutiebeleid door geleidelijk meer zorgfaciliteiten aan te bieden, waardoor het van pensiontehuis veranderde in een klassiek bejaardentehuis. Werden aanvankelijk alleen redelijk fitte ouderen toegelaten, nu verschoof het accent naar zorgbehoeftigen.

Jaren tachtig en negentig: wonen en zorg gecombineerd

In de jaren tachtig leidden bezuinigingen en de introductie van de zogenaamde budgetfinanciering tot problemen: de overheid zuiverde tekorten voortaan niet meer aan. In de Zaanstreek moesten de voorzieningen van wonen en zorg voor ouderen aan het eind van de jaren tachtig 300 plekken afbouwen; Saenden greep deze bezuinigingen aan om het intussen zwaar verouderde complex, dat bovendien niet als verzorgingstehuis was ontworpen, te vervangen door nieuwbouw naar ontwerp van Abma + Dirks + Partners. Die bevat complete woningen waarvan de afmetingen weliswaar niet geminimaliseerd werden ten gunste van gemeenschappelijke voorzieningen – na de scheiding van wonen en zorg verviel de ratio daarvoor – maar die toch tamelijk klein uitvielen. De nieuwbouw sluit aan bij nieuw beleid: het loskoppelen van woon- en zorgbudgetten. Zo ontstonden de woonzorgcentra, bekend onder de afkorting wozoco. Toen Groenland naar elders vertrok en het gebouw werd vervangen door een complex aanleunwoningen, 't Fluytschip, ontstond een constellatie die op te vatten is als een variatie op de

wozoco: de 'zelfstandige' woningen van 't Fluitschip zijn ruimtelijk weliswaar met een brug verbonden zijn met de nieuwbouw van Saenden, maar maken daar geen deel van uit.

Recente en toekomstige ontwikkelingen

De politieke keuze om ouderen langer thuis te laten wonen en alleen bij een meer intensieve zorgvraag nog een indicatie te verstrekken voor verblijf in een verpleeg- of verzorgingshuis heeft grote gevolgen voor de instellingen. Een instelling als Saenden levert inmiddels voornamelijk intensieve zorg. De gemiddelde leeftijd is 89 jaar. De kamers zijn daar echter niet geschikt voor. Er is behoefte aan ruimere appartementen. Eventuele nieuwbouw zal gepaard gaan met vermindering van de zorgcapaciteit, terwijl de instelling meer zorg zal gaan verlenen aan thuiswonenden in de buurt. Alle aanwezige zorgpartijen zullen gaan samenwerken in een zogenaamde woonservicewijk.

Abma + Dirks + Partners Architectuur + Planning, nieuwbouw en renovatie St. Pieters' en Bloklands Gasthuis, Amersfoort, 1982-1986 (*Architectuur/Bouwen*)

Abma + Dirks + Partners Architectuur + Planning, uitbreiding Rusthuis De Lichtenberg, Amersfoort, 1979-1983 (*Bouw*)

Abma + Dirks + Partners Architectuur + Planning, uitbreiding Rusthuis De Lichtenberg, Amersfoort, 1979-1983 (*Architectuur/Bouwen*)

4 De architect: Abma + Dirks + Partners en projectarchitect Luuk Naarding

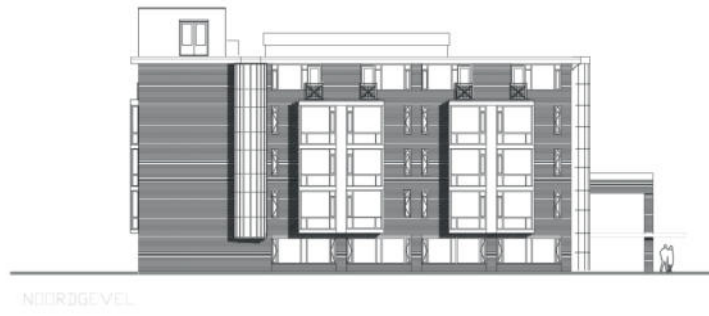
Abma + Dirks + Partners was de voortzetting van het bureau dat Jelle Abma in 1950 oprichtte. In 1967 kwam Tjakko Hazewinkel bij het bureau en werd het voortgezet onder de naam Abma + Hazewinkel. Later trad Paul Dirks toe tot de maatschap en in 1971 werd hij partner. Hazewinkel verliet het bureau in 1984. De naam werd gewijzigd in Abma + Dirks + Partners Architectuur + Planning. Luuk Naarding was sinds 1970 verbonden aan het bureau en sinds 1979 medewerkend architect. Daarnaast waren [REDACTED] en [REDACTED] medewerkende architecten aan het bureau. Rond 1996 – ongeveer twee jaar na de nieuwbouw voor Saenden – verlieten Naarding, [REDACTED] en [REDACTED] de maatschap van Abma en Dirks en startten ze samen Architectenbureau Naarding Straesser & Van der Linden; in 2006 werd de naam gewijzigd in NSL Architecten. In 2012 fuseerde het bureau met The Mall Architecten (voorheen Teeken en Beelen). Sindsdien heet het bureau HBN Architecten.

In de beginperiode ontwierp Jelle Abma veel woningen, maar gaandeweg kreeg het bureau steeds grotere opdrachten, waaronder kantoorgebouwen, bankgebouwen, gemeentehuizen en bedrijfsgebouwen. Vanaf eind jaren zestig ontwierp het bureau stedenbouwkundige plannen voor onder andere Capelle aan den IJssel en Rotterdam-Zevenkamp. Vanaf begin jaren tachtig werden verschillende gebouwen voor wonen en zorg van ouderen gerealiseerd. Een aantal ervan was naar ontwerp van [REDACTED] – tevens projectarchitect van Saenden. In

Amersfoort ontwierp hij een uitbreiding en renovatie van het uit 1907 stammende bejaardentehuis St. Pieters' en Bloklands verzorgingshuis (1986). Hier kwamen de oude en de nieuwbouw aan een passage te liggen, die een buffer voor licht en lucht en een kijkzone en ontmoetingsplek tussen beide delen vormde. Grote raampartijen en erkers domineren het gevelbeeld van de nieuwbouw. Dit geldt ook voor het ontwerp voor de uitbreiding van Rusthuis de Lichtenberg, eveneens in Amersfoort. En ook hier maakt een wintertuin onderdeel uit van het programma. Het bestaande rusthuis, deels uit 1930 en deels uit 1960, voldeed eind jaren zeventig niet meer aan de normen. Het deel uit de jaren dertig werd gesloopt, het deel uit de jaren zestig gerenoveerd. Op enige afstand van en parallel aan dit deel werd een nieuw gedeelte gerealiseerd. De ruimte tussen de twee bouwdelen werd van een kap voorzien, zodat een grote wintertuin ontstond. Het vormt een bijzonder element in het complex. Als architect van NSL architecten – het bureau dat hij samen met Straesser en Van der Linden voerde – ontwierp Naarding in 2002 een wooncomplex met woningen voor ouderen aan de Kalfjeslaan in Amsterdam. Het gebouw heeft een jaren dertig uitstraling, zonder dat er sprake is van namaak. Het heeft een forse betonnen kroonlijst en grote rechthoekige erkers.

NSL architecten, woongebouw Kalfjeslaan, Amsterdam, 2002-

Noord- en oostgevel, 2002 (De Zorgcirkel)

5 Beschrijving van het gebouw en de context

De hoofdropzet

Zorgcentrum Saenden grenst aan de noord- en oostzijde aan de Behouden Haven en aan de zuid- en westzijde aan Nova Zembla. Het complex bestaat uit een L-vormige hoogbouw van een begane grond en vier verdiepingen met aan de oostzijde een in 2004 toegevoegde laagbouw van één bouwlaag.

Het gebouw is afgedekt met een plat dak. Aan de westzijde, in de oksel van de L-vormige hoogbouw bevindt zich de ronde kapel met het afgeschuinde dak. Op de tweede verdieping bevindt zich daarboven de loopbrug die een verbinding vormt naar de aanleunwoningen in 't Fluyt-schip. Aan de westzijde van de korte poot van de L-vorm bevindt zich de hoofdentree van het zorgcentrum.

Westzijde

Hoofdingang met brug boven de kapel

Westzijde met de hoofdingang en kapel

Oostzijde met de uitbreiding uit 2004

Zuid- en westgevel, 2002 (De Zorgcirkel)

De gevels

De gevels hebben grote erkers over de eerste tot en met de derde verdieping. Deze worden afgewisseld met dubbele rijen smalle vensters. De begane grond heeft grote vensters. De vierde verdieping heeft vlak onder de brede daklijst vensters met afwisselend brede en smalle raamvlakken. De trappenhuizen hebben aan de buitenzijde halfronde erkers. Deze en een halfronde erker aan de noordgevel contrasteren met de overwegend rechthoekige vorm van het gebouw. Deze contrasteert tevens met de ronde vorm van de kapel.

Noordgevel

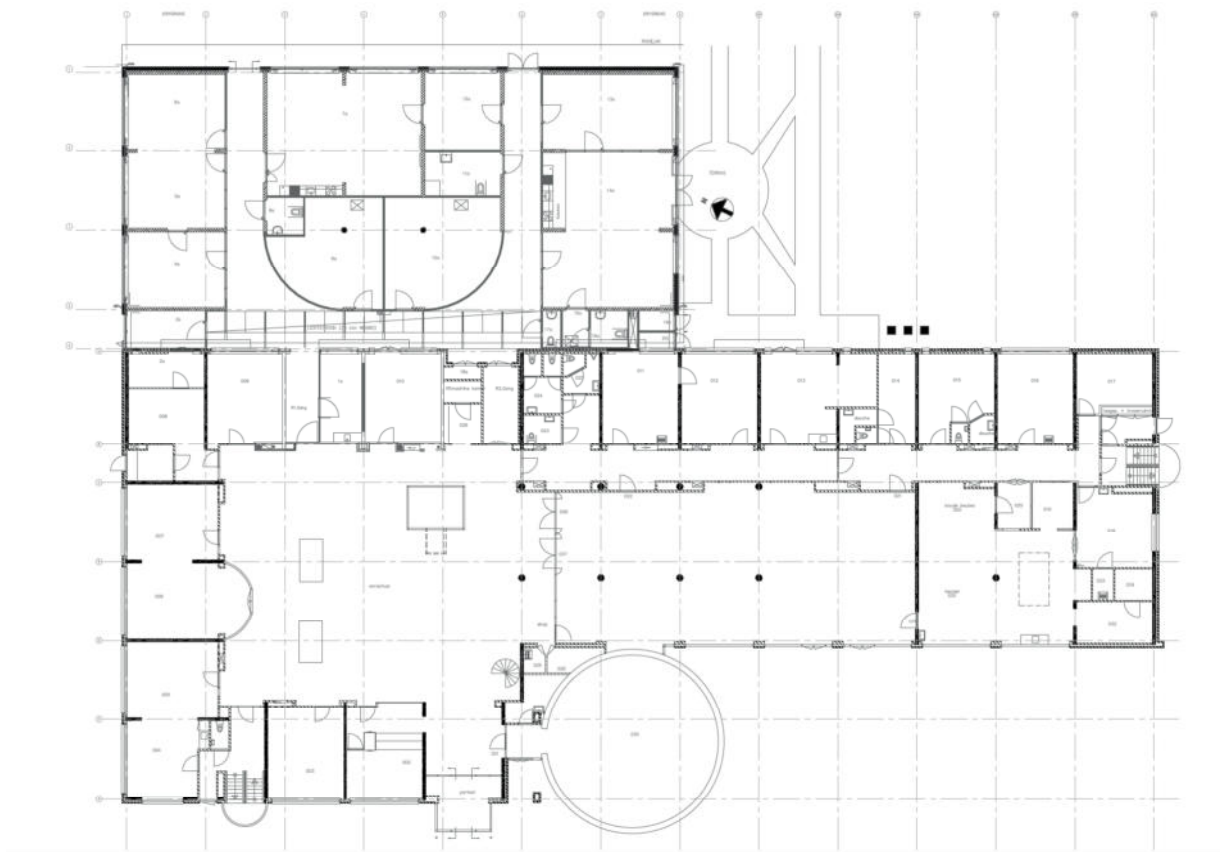
Oostgevel

Westgevel

Noordgevel

Plattegrond begane grond, 2002 (De Zorgcirkel)

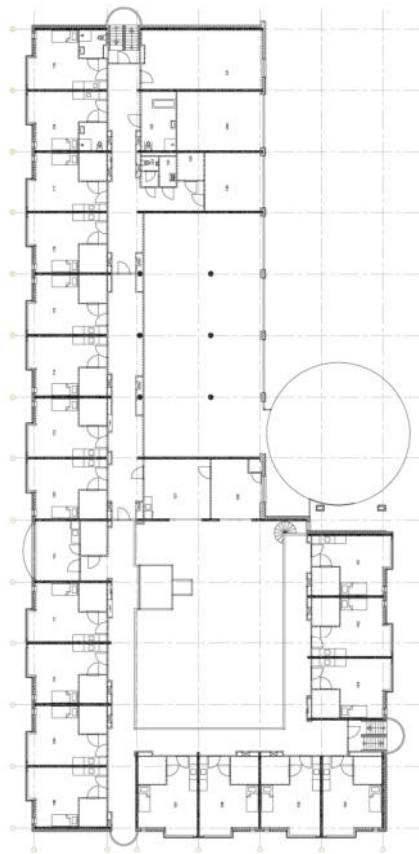
De indeling

Op de begane grond van de hoogbouw bevinden zich de entreehal, het centrale plein – de binnentuin – met de receptie, het restaurant, de keuken, de kapel en diverse vertrekken zoals kantoren, spreekkamers en dergelijke. Deze bevinden zich rondom het plein in de korte poot van de L en aan een centrale gang in de smallere lange poot van de L.

Op de verdiepingen bevinden zich de verpleegafdelingen met de woon/slaapkamers. Ook deze worden vanaf een galerij om de open hof of een middengang in het smalere gedeelte ontsloten. De kamers zijn twee aan twee gespiegeld en hebben elke een eigen sanitaire voorziening. De woningen zijn bereikbaar via de zeer zichtbaar in de binnentuin geplaatste lift.

Overkapping en lift in de binnentuin

Plattegrond eerste verdieping, 2002 (De Zorgcirkel)

Plattegrond tweede verdieping, 2002 (De Zorgcirkel)

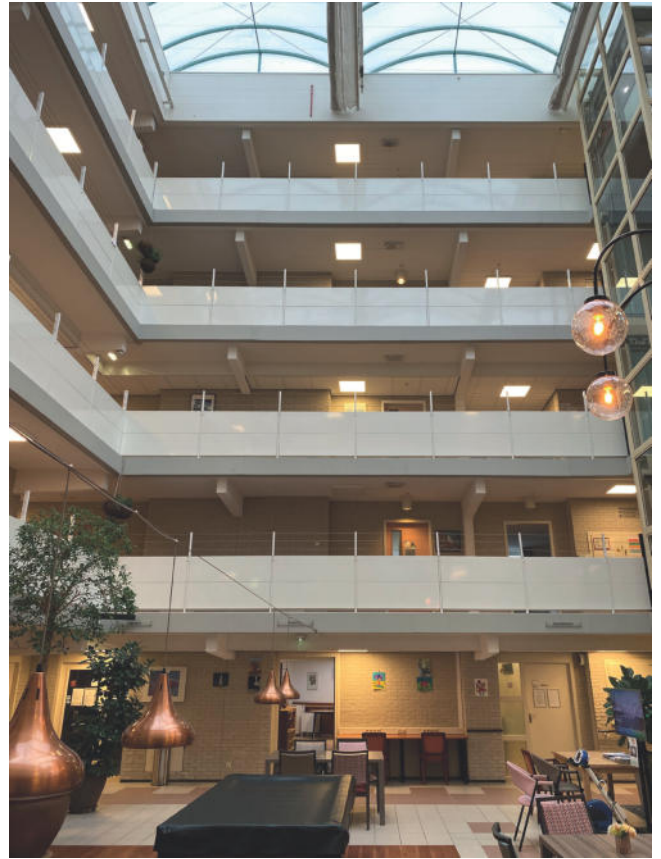
Plattegrond derde verdieping, 2002 (De Zorgcirkel)

Plattegrond vierde verdieping, 2002 (De Zorgcirkel)

Kapel met kunstwerk in de tuin aan de westzijde

Binnentuin

Kleur- en materiaalgebruik

De binnentuin is heel licht en heeft een overkapping met polycarbonaat in lichtgroen gemoffeld aluminium (en zonwering aan de binnenzijde). Ook de toegepaste kleuren op de verdiepingen met voor iedere laag een eigen pasteltint voor hout en vloerbedekking zijn licht.

De begane grond van de voorgevel (de westzijde) met daarachter de twee verdiepingen hoge recreatiezaal en de keuken zijn gemetseld in een speklaag van gele en antraciete handgevormde bakstenen. Voor het overige zijn de gevels in gele baksteen uitgevoerd. Kozijnen, erkers en dakoverstekken zijn op de verdiepingen crèmekleurig. Naast deze overwegend lichte kleuren zijn er donkere accenten aangebracht. Behalve de antraciete steen in de speklaag zijn dat het zwarte (oorspronkelijk donkergroene) houtwerk op de begane grond, de zwarte (oorspronkelijk groene) erkers van de trappenhuizen en de zwarte luifel van de hoofdingang.

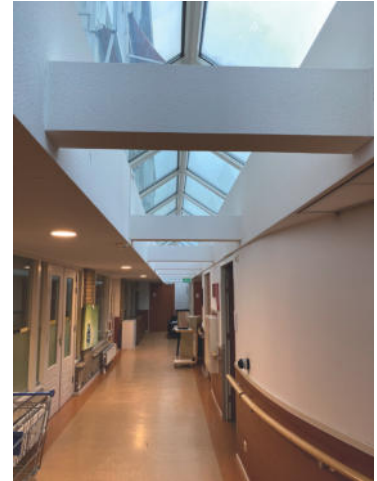
Noordgevel met de uitbreiding uit 2004

Contrast schilderwerk kozijnen

Ingangspartij

Gang in de uitbreiding uit 2004

Tuin aan de westzijde van het gebouw

De tuin

Aan de oostzijde en aan de westzijde van het gebouw bevinden zich rechthoekige tuinen. De tuin aan de westzijde is ingericht met geometrische vormen met aan de zuidzijde een cirkelvorm als tegenhanger van de ronde kapel aan de noordzijde. Lage en hoge hagen wisselen elkaar af en zorgen voor privacy en intimiteit. Perken en bomen zijn omzoomd met lage hagen; aan de randen van de tuin bevinden zich hogere hagen van beuk. De cirkelvorm wordt aan de zuidzijde afgesloten door een rij leidlinde. Tussen de hagen en perken zijn paden en terrassen aangebracht.

De tuin aan de oostzijde is wat eenvoudiger en opener ingericht dan de tuin aan de westzijde en bestaat voor een groot deel uit terras. Op de erfsgrens aan de zijde van het parkeerterrein staan haagbeuken met een rij leilinden. Verder vormt een cirkelvormig grasveldje omkaderd door lage en hogere hagen een groenelement in deze tuin. Ook rondom het gebouw bevindt zich veel groen in de vorm van hagen en bomen. Het groen op het terrein van het zorgcentrum is verbonden met het centrale groene gedeelte in het gebied. Dit is in de loop wel kleiner geworden dan aanvankelijk gepland ten behoeve van parkeertuimte.

Tekening van de tuinaanleg (De Zorgcirkel)

Tuin aan de oostzijde van het gebouw

6 Waardering

De waardering van het gebouw is op basis van een aantal criteria tot stand gekomen: algemeen historische waarden, stedenbouwkundige- en ensemblewaarden, architectuurhistorische waarden en groenwaarden (samen: cultuurhistorische waarden); deze zijn getoetst aan de hand van de criteria gaafheid en zeldzaamheid. Bij de toekenning van waarden is onderscheid gemaakt tussen hoge waarden, positieve waarden en geen waarden.

Historische waarden

Het gebied Behouden Haven en omgeving maakt deel uit van het industriële molengebied van Zaandam in de zeventiende eeuw. Windmolens zaagden het hout voor de scheepsbouw. Molens in de directe omgeving waren de Groenlandsche Visserij en de Nieuwe Jager – beide houtzaagmolens.

In de zeventiende eeuw was Zaandam nauw verbonden met de walvisvaart. De namen in de straten in het gebied brengen dit in herinnering.

Op de plek van de Behouden Haven en Nova Zembla bevond zich in de negentiende eeuw de houtzagerij van de firma J. Dekker.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarden

Het gebied werd na aankoop door de gemeente in de jaren vijftig van de twintigste eeuw opgehoogd; de bestaande structuur verdween onder een dik pak zand. Van de paden die haaks op de Zaan stonden bleef het Dr. Roggertspad deels behouden en is daarmee van hoge waarde. De Botenmakersstraat is de huidige benaming

van het vroegere Molenpadt en op de plek van de huidige Klokbaai liepen het Otterspad en het Bakkerspad. Ook deze wegen maken dus deel uit van de historische structuur en zijn van hoge waarde. De straten Nova Zembla, Behouden Haven en Groenland hebben geen relatie met de historische structuur en hebben om die reden ook geen hoge historische waarde.

Architectuurhistorische waarden

Zowel het oorspronkelijke gebouw als het gebouw uit de jaren negentig met de latere uitbreiding is typerend voor de gebouwen voor wonen- en zorg voor ouderen. Het is eerder trendvolgend dan toonaangevend. Er is in dat opzicht geen sprake van zeldzaamheidswaarde.

Qua ontwerp, uitwerking en detaillering vertoont het gebouw wel overeenkomsten met andere werken binnen het oeuvre van de architect, maar is het van mindere kwaliteit. Ook in dit opzicht is er geen sprake van zeldzaamheidswaarde.

Het gebouw heeft geen bijzondere architectuurhistorische waarden, met uitsluiting van de kapel. De kapel met het kunstwerk aan de buitenzijde van Hugo Brouwer is van hoge architectonische waarde.

Met uitzondering van de uitbreiding van 2004 en schilderwerk aan de kozijnen, die daarbij een andere kleur kregen is het gebouw uit je de jaren negentig nog nage-noeg in oorspronkelijke staat en gaaf.

Groenwaarden

De tuin aan de westzijde van het gebouw heeft positieve waarde.

7. Advies

Het zorgcentrum

Aangezien het gebouw uit de jaren negentig van de twintigste eeuw met de uitbreiding uit 2004 geen hoge cultuurhistorische waarde heeft is er vanuit dat oogpunt geen noodzaak het gebouw te behouden. Het gedeelte dat is overgebleven van het complex uit de jaren zestig – de kapel – is wel van hoge waarde. Geadviseerd wordt deze daarom te behouden. Bij voorkeur als vrijstaand gebouw in relatie met de aangrenzende tuin.

Groen

Behoud van de tuin aan de westzijde van het gebouw. Verbinding van de tuin met en versterking van het groen in de omgeving, dat in de loop van de tijd is verdrongen door parkeerruimte. Aangezien de tuin altijd bij Saenden heeft gehoord en een zorgfunctie heeft gehad, zou het ook als zodanig in gebruik moeten blijven.

Historische (weg)structuren

Behoud en zo mogelijk versterking van het Dr. Roggertspad. Behoud van de historische wegstructuren de Klokbaai en de Botenmakersstraat.

Hoewel niet meer herkenbaar in het gebied geeft de voormalige houtfabriek van de firma Dekker wellicht aanknopingspunten voor de denkrichting voor de toekomstige inrichting van Behouden Haven en omgeving.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Archief Zaanstad
Kadaster
RCE
De Zorgcirkel

Literatuur

- *Abma + Dirks + Partners Architectuur + Planning*, Amsterdam, Deventer, 1987
- Jubileumuitgave *Bejaardencentrum Saenden 25 (1966-1991)*
- *Encyclopedie van de Zaanstreek*
- Reinhilde van der Kroef, Gino Huiskes, *Saenden en de zorg. 40 jaar katholiek zorgcentrum Saenden*, Groningen 2006
- Noor Mens, Cor Wagenaar, *De architectuur van de ouderenhuisvesting. Bouwen voor wonen en zorg*, Rotterdam 2009
- Luuk Naarding, 'Ontmoeting oud- en nieuwbouw rond passage. Nieuwbouw en renovatie van St. Pieters' en Bloklands Gasthuis, *Architectuur Bouwen*, 4 (1988) 1, pp. 34-39
- Renate Rothstegge, 'Zaandam: Zorgcentrum "Saenden" oorspronkelijke opzet behouden ondanks krap budget', *Stedenbouw*, 47 (1995) 519, pp. 12-14

Websites

<https://www.nulzo.nl/dossiers/transformatie-zorgcentrum-saenden>

